

- John M. Hobson, *The Eurocentric Conception of World Politics, Western International Theory, 1760-2010*, New York: Cambridge University Press, 2012, 393 p.

Değerlendiren: Mustafa Alican*

1978 yılında yayımlanan Edward Said'in Şarkiyatçılık isimli çığır açıcı kitabı, Avrupalı entelektüellerin büyük bir şaşkınlığa kapılmasına neden olmuştu. Said, şaşırtıcı etkiler yaratan eserinde "Doğu" olarak nitelendirilen coğrafi alan ile ilgili bilimsel çalışmaları bir tür felsefi "yapısöküm" yöntemi ile inceliyor, söz konusu çalışmaları yapan yazarların "niyetleri" üzerine değerlendirmelerde bulunuyor, konumlandıkları siyasal ve ahlaki zeminlere atıflarda bulunarak onları yargılıyordu. Şarkiyatçılık'ın müellifine göre, Batılı oryantalistlerin bahis mevzusu ettikleri Doğu'nun (*Orient*), Doğu olarak nitelendirilen coğrafya ile bir ilgisi yoktu. Onlar, çeşitli siyasal (emperyal) amaçların güdümü altında yapmış oldukları sözde bilimsel çalışmalarla/çalışmalarda görmek istedikleri gibi bir Doğu inşa etmiş, fantastik bir hayali coğrafya kurgulamış ve daha da kötüsü bunu hakikatin bilgisi imiş gibi kayda alarak Doğulu halklara empoze etme yoluna gitmişlerdi. Salt bilimsel amaçlarla çalışmıyorlardı ve temelde iyi niyetli değildiler. Düşünürken, konuşurken ve yazarken Batı'yı merkeze alıyor, bilimsel aklı rehber edinmiş gelişkin Batı'nın üstün sosyal, siyasal ve kültürel değerleri temsil ettiğini ön sayarak Batı dışı dünyanın kötü, geri kalmış ve durağan olduğunu, akıldan ziyade tutku ve heves ile hareket ettiğini veri kabul ediyorlardı.

Felsefi çözümleme aygıtı olarak "yapısöküm"ü bir manivela gibi kullanan Said, yukarıda kısaca özetleme gayreti içerisinde olduğumuz analitik kavrayışı ile Avrupamerkezci bakış açısına sert ve acımasız eleştiriler getirirse de sonraki dönemlerde çokça eleştiri konusu olacak olan çözümlerini alternatif bir perspektife işaret etmeksizin öylece bırakmıştı. Fakat onun, başta içinde yaşadığımız yüzyılda, özellikle Orta Doğu'nun siyasal manzarasında belirgin ve kötü anımsanan bir yeri bulunan "yeni-muhafazakâr" Amerikan siyasetinin önemli figürlerinden biri durumundaki Bernard Lewis olmak üzere çeşitli oryantalistlerin eserlerini derinlemesine çözümlenerek yapılandığı *oryantalizm*, bir başka ifade ile söylenecek olursa, Samir Amin tarafından Batı kapitalizminin yayımlacı karakterinin katalizörü olarak nitelendirilen *Avrupamerkezcilik* eleştirisi, kısa süre içerisinde beşerî bilimler şeklinde nitelendirilen sosyal disiplinlerin hemen hepsinde kendine yer bulmayı başardı. Said tarafından belirgin bir indirgemeci tonda işaret edilen *oryantalizm/Avrupamerkezcilik*'in ayak izleri, daha sonra başka zihinler tarafından farklı alanlarda, külliyetli malzeme deryalarında, birbirinden farklı metodoloji ve hatta epistemolojilerde takip edildi. Bunun hâlen de devam ettiğini ve güçlü zihinler tarafından derinlikli bir şekilde irdelendiğini biliyoruz. Nitekim, özellikle dünya siyaseti ve uluslararası ilişkiler sahasında Avrupamerkezci kavrayışın etkilerini takip

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Tarih Bölümü.

ederek güçlü bir eleştirel birikim üreten John M. Hobson'un, sözünü etmiş olduğumuz bu güçlü zihinlerden biri olduğunu söyleyebiliriz.

Sheffield Üniversitesinde uluslararası ilişkiler profesörü olan ve ülkemizde özellikle *Batı Medeniyeti'nin Doğulu Kökenleri* (Türkçe çev. Esra Ermert, YKY, 2007) isimli kitabı ile bilinen Hobson, 2012 yılında yayımlanan *The Eurocentric Conception of World Politics, Western International Theory, 1760-2010* isimli eserinde, Avrupamerkezci kavrayışın siyasal teori ve uluslararası ilişkiler üzerindeki etkilerini değerlendirmiştir. Hobson, bir tür "bilgi arkeolojisi" olarak nitelendirilebilecek olup derinlikli bir tarihsel/kronolojik perspektif üzerine inşa ettiği eserinde, uluslararası siyaset teorilerinin Avrupamerkezci karakterini açımlayarak nazara vermiş, bu karakterin siyasal teorinin tarihsel gelişimi içerisinde büründüğü kisveleri irdelemiştir. Bu bakımdan, Avrupamerkezçiliğin kronik bir özelliği olduğunun altını çizdiği ve tarihsel gelişim süreci içerisinde "Batı medeniyetinin savunucusu ve koruyucusu olarak" yapıldığını belirttiği *Uluslararası İlişkileri* inşa eden düşünsel temelleri masaya yatırmış, gizli (örtük) ya da açık (belirgin) bir biçimde bu temellerde yer alan ırkçı, Avrupamerkezci, ötekileştirici ve dışlayıcı modülleri gözler önüne sermiştir. Fakat bunu yaparken oryantalizme içkin bir Avrupamerkezçiliğe işaret eden Saidci yaklaşımdan uzak durmuş, bu bağlamdaki Avrupamerkezçiliğin olumsuzluğuna vurgu yapmıştır. Nitekim eleştirel bir bakış ile açılma gayreti içerisinde olduğu Edward Said'in "oryantalizm" kavramını "*destekleyici fark olarak genetik ve biyolojiye güçlü bir vurguda bulunan*" (s. 6) ve emperyalist saldırgan ırkçılık ile antiemperyalist korumacı ırkçılık olarak ikiye ayrılabilir "bilimsel ırkçılık" ile Batı'nın sahip olduğu evrensel bir gelişme şablonunun varlığına iman etmiş olan "Avrupamerkezci kurumsalcılık"tan meydana gelen bir bileşik yapı olarak tavsif etmiştir. Ayrıca bunları da Batılıların oto-gelişim yetisine sahip olmayan Doğuluları medenileştirme vazifesi ile yükümlü olduğunu düşünen "emperyalist" (paternalist Avrupamerkezçilik) ve Doğuluların oto-gelişim potansiyeline sahip olmakla birlikte, Batı'nın öncü rolüne gereksinim duyduklarını savunan "antiemperyalist" (anti-paternalist Avrupamerkezçilik) alt kategorilere ayırmıştır. Hobson'un, kısaca özetlemeye çalıştığımız bu karmaşık kategorizasyonu, başka alt kategorileri de üreten bir matris niteliğinde olsa da son tahlilde Saidci oryantalizmden çok daha özenli, dikkatli ve "kılı kırk yaran" bir epistemolojik çerçevenin oluşmasını sağlamış, aslına bakılırsa bir anlamda Avrupamerkezci kavrayışlara yönelik eleştirilerin farklı perspektifler üzerinden çeşitlenmesini temin ederek "indirgemeci bir itham" olmakla itham edilmesi yönelimlerine karşı, yeni ve güçlü bir istihkâm olma vazifesine soyunmuştur. Güçlü bir teorik çerçeve içerisinde konuşmakta olan Hobson'un, uluslararası ilişkiler ve siyasal teori bağlamında izlerini takip ettiği Avrupamerkezçiliğe dair kategorizasyonunun bu bakımdan dikkate değer olduğunu not etmek gerekir.

The Eurocentric Conception of World Politics isimli çalışmasında uluslararası ilişkiler açısından Batı'nın Batı dışı dünya üzerinde şu ya da bu nedenden dolayı "hak sahibi olduğu" siyasal egemenliği yücelten ve "Aydınlanmış" Batı medeniyetinin büyük-

lüğünü doğrudan (alenen) ya da dolaylı (zımnen) olarak temellük ve teekküs eden Avrupamerkezci pratikleri, emperyalist ve antiemperyalist olmak üzere iki temel üzerinden okuyan Hobson, *Uluslararası İlişkiler ve siyasal teoride* Avrupamerkezciliğe çanak tutan altı mit olduğunu tespit etmiştir. Bunlar, Avrupamerkezci üst-anlatıların her hâlükârda ve süregelen bir biçimde Avrupa'yı yüceltmesine atıfta bulunan "soylu kimlik/temelcilik," uluslararası ilişkiler (UI) teorisinin değerlerden bağımsız (yansız) bir epistemolojik temele yaslandığı sanısını üreten "pozitivizm," uluslararası ilişkiler teorileri arasında bir çatışma olduğu fikrinden beslenen "büyük tartışmalar," teorinin karmaşık bir dünyada bulunan bağımsız siyasal odaklar arasındaki ilişkileri anlamaya ve teorileştirmeye dönük girişime işaret ettiğini savunan "egemenlik/anarşi," küreselleşmeyi dünya siyasetinin merkezî bir çerçevesi olarak anlayan "küreselleşme" ve genellikle tarihdışı ve süregelen yaklaşımlar olarak nitelendirilen liberalizm, realizm ve Marksizm (vs.) gibi üst anlatıları kutsayan "teorik büyük gelenekler" mitleridir. Hobson'a göre, uluslararası ilişkiler teorilerinin Avrupamerkezci çehresini meydana getiren bu mitler, "*Batı'yı dünya siyasetinin en büyük ya da ideal normatif referansı, proaktif öznesi konumuna yükselten*" (s. 1) uluslararası teorisinin çok da objektif bir temele dayanmadığını, devletler arası ilişkilerin ya da siyasal kavrayışların belirli ve belirgin Avrupamerkezci ön yargılar üzerine kurulu olduğunu gösterir. Nitekim yazar tarafından çözümlendiği şekliyle Kant, Hegel ve Montesquieu'dan Kagan, Huntington ve Friedman gibi düşünürlere uzanan uzun düşünsel hat içerisinde birbirlerinden çok farklı, hatta karşıt zeminlerde siyaset üreten çeşitli siyasal teorilerin son tahlilde gizli ya da açık bir Avrupamerkezcilik ile malul olması da bu durumun açık bir göstergesidir.

1760 ila 2010 yılları arasında Avrupamerkezci kavrayışın tarihsel/kronolojik gelişim ve evrimini irdeleme girişimi olan Hobson'un eseri, her biri belirli bir tarihsel/zamansal evreye hasredilen beş ana bölümden meydana gelmektedir. Bunlar, belirli bir dönem (1830-1914) emperyalist Avrupamerkezciliğin kimi özelliklerini içerdiği belirlenen liberalizm ve Marksizm'in; antiemperyalist bir Avrupamerkezcilik nosyonu ile ilişkilendirilen (1760-1860) liberalizmin; ırkçı antiemperyalizmin bazı yansımalarını taşıyan (1850-1914) liberalizm ve kültürel realizmin ve son olarak 1860-1914 yılları arasında ırkçı emperyalizm ile aralarında bağ kurulan ırkçı realizm, liberalizm ve sosyalizmin inceleme konusu edildiği "*Uluslararası teoride Avrupamerkezcilik ve bilimsel ırkçılığın belirginliği, 1760-1914*" başlıklı ilk bölüm; 1914-1945 yılları arasında görünür olup antiemperyalist özelliklere sahip bulunan Marksist Avrupamerkezcilik ve ırkçı kültürel realizm ile 1919-1945 arası dönemde ırkçı ve emperyalist bir Avrupamerkezciliğin temsilcisi durumundaki ırkçı realizm, ırkçı liberalizm ve "yenilikçi" Avrupamerkezci liberalizm-Fabianizm'i irdeleyen "*Avrupamerkezciliğin aleni yükselişi ve bilimsel ırkçılığın doruk noktası, 1914-1945*" başlıklı ikinci bölüm; Hobson'un klasik realizmden yeni realizme (1945-1989) ve neoliberal kurumsalcılığın ana arteri durumundaki İngiliz ekolüne (1966-1989) uzanan bir çerçeve içerisinde değerlendirdiği ortodoks bilinç dışı Avrupamerkezcilik ile Gramsci'nin siyasal yaklaşımları üzerinden okuduğu

eleştirel bilinç dışı Avrupamerkezciliği masaya yatırdığı, *“Uluslararası teoride bilinç dışı Avrupamerkezcilik, 1945-1989”* başlıklı üçüncü bölüm; emperyalist ve antiemperyalist Avrupamerkezcilik bağlamında 1989 sonrasının “Batılı realizmi” ile 1889 sonrasının ırkçı realizmi ve 1989 sonrasının “Batılı liberalizmi” ile 1830 sonrasının liberal paternalist Avrupamerkezciliği arasında yakın bir ilişkinin kurulmasıyla kalınmayıp Avrupamerkezciliğin tarihsel gelişim şemasında bir tür geriye dönüşün tespit edildiği *“Anaakım uluslararası teoride ‘Avrupamerkezciliğin’ aleniyetinin geleceğine bakış”* başlıklı dördüncü bölüm ve son olarak Avrupamerkezciliğin uluslararası teori içerisinde oluşma biçimlerinden teorinin liberal, realist ve Marksist kavrayışlardaki çok biçimli ve çok yönlü karakterinin değerlendirilmesine; küresel hiyerarşi, aşamalı egemenlik ve küreselleşme gibi uluslararası teorinin önemli kavramlarına kadar uzanan bir dizi tanım ve değerlendirmenin yapıldığı *“Sonuç: Uluslararası teoride Avrupamerkezciliğin karmaşık mimarisini haritalandırmak, 1760-2010”* başlıklı beşinci ve son bölümdür.

İçerikleri konusunda kısa ve tanımlayıcı cümleler verdiğimiz bölüm başlıklarından da açık bir biçimde anlaşılacağı gibi, Hobson’un uluslararası ilişkiler teorisinde Avrupamerkezciliğe yönelik yaklaşımı, bir yanıla kronolojik/ilerlemeci bir hattı takip ederken diğer yandan da birbirleri içine geçmiş tarihsel dönemlerde tespit ettiği farklı kavramsal seyirler bağlamında helezonik bir görünüm arz etmektedir. Bu görünüm, özellikle kendilerini antiemperyalist bir pozisyon üzerinden tanımlayan siyasal teorilerde aleni ya da bilinç dışı Avrupamerkezcilik, ırkçılık ve ötekileştirme gibi ilk etapta söz konusu teorilerin özüne uygun olmadıkları düşünülen pratiklerin saptanması gibi şaşırtıcı yargıların ortaya çıkmasına zemin hazırlamasına ek olarak farklı siyasal paradigmaların Avrupamerkezci olma anlamında bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde kendilerinde ortaklaştıkları noktaların saptanması noktasında da dikkate değer bir kavrayışın geliştirilebilmesine imkân sunmaktadır. Hobson’un hem yatay hem de dikey bir pozisyonda güçlü bir analiz aygıtı olarak kullandığı bu yapısökümcü/çözümleyici perspektif, bir yanıla Said’in oryantalist söylemini anımsatsa da derin bir bilgi birikimine, özellikle de yoğun bir okuma ve değerlendirme performansına dayandırdığı anlaşılabilir analitik yaklaşımı ile teorik bir hat üzerinden hareket ederek farklı siyasal teoriler arasındaki ortak yönemlileri saptama yoluna gitmesi ve bunu yaparken de söz konusu teorilerin söylediklerinden ziyade söylemediklerini masaya yatırması ile Saidci oryantalizmin zeminini daha da genişletmekte, devasa bir zamansal ve uzamsal alandan devşirdiği malzeme ile inşa ettiği Avrupamerkezcilik eleştirileriyle oryantalist söyleme yeni hareket alanları açmaktadır. Hobson, özellikle üçüncü bölümün konusunu teşkil eden “bilinç dışı Avrupamerkezcilik” nosyonu üzerine harcamış olduğu düşünce mesaisi ile bu alanda kendine özgü bir konum elde etmektedir.

Hobson’un eserinin en belirgin vasfı, uluslararası teorinin Avrupamerkezciliği ile ilgili olarak okuyucuda özçülük çağrışımları yapan bir izlenim uyandırmasıdır. Kuşkusuz eserin esasen Avrupamerkezcilik tarihi üzerine kaleme alınmış kronolojik bir *tarih metni* olması ile de doğrudan ilişkili olan bu durum, uluslararası teorinin hemen tas-

tamam ideolojik bir kurgu olarak nazara verilmesi ile alakalıdır. Bu kurguya bakılırsa kendisini yansız ve bilimsel bir disiplin olarak yansıtan ve nötral terminoloji ya da epistemolojilerle iş gördüğünü iddia eden uluslararası teori, esasında Batı'nın ve Batı medeniyetinin egemenliğini mutlaklaştırma, Batı deneyiminin evrenselliğini ve doğruluğunu tabulaştırma, emperyalist olsun ya da olmasın, çeşitli siyasal yaklaşımlar ile son tahlilde Batı'yı idealize etme hedefinin bir aracı olarak gelişmiştir. Tarihsel süreç içerisinde Batı'da geliştirilen siyasal teorilerin Avrupamerkezcilik noktasında şu ya da bu ölçüde ortaklaşmalarının temel nedenini de burada aramak gerekir. Uluslararası teorinin en önemli ve nihai amacı, Batı'nın egemenliğini tahkim etmek ve kalıcılaştırmaktır. Dolayısıyla, Batılı siyasal gelenek içerisinde neşvünema bulan teorilerin hemen hepsinde Avrupamerkezciliğin "mutlak değişmeyen" olarak mevcut olması da bu durum ile ilişkilidir. Siyasal düşünce sistemleri bitimsiz bir değişim içerisinde olmasına rağmen, Avrupamerkezci anlayışın âdeta mutlak bir sabite olarak varlığını devam ettirmesi başka nasıl açıklanabilir?

Hobson'un uluslararası teori içerisindeki Avrupamerkezci kavrayışı mutlak bir sabite olarak yorumlayan bu okuma biçimi, geleneksel siyasal kuramı ters yüz etmektedir. Onun kavrayışının bizi ulaştırdığı yargı, uluslararası ilişkiler teorisinin (iddia edilenin aksine) pozitif ve nesnel ilkelere dayalı bir disiplin olduğu için Avrupamerkezciliği ürettiği değil, tersine, tam da Avrupamerkezci olduğu (ve bunu "öteki"ne dayatmak amacıyla "nesnel" bir bilimsel sunuma ihtiyaç duyduğu) için kendisini pozitif bir hat üzerinden hakikat olarak inşa etme amacı güttüğüdür. Bu Avrupa tecrübesinin evrensel olmaktan da öteye geçirilerek mutlaklaştırıldığı anlamına gelmektedir. Uluslararası ilişkilerden türetilen ve onun Avrupamerkezciliğinden beslenen devlet iktidarı, egemenlik olgusu ve devletler arasındaki etkileşimlere dair kavramların doğrudan doğruya Batı kaynaklı yayılcı sosyal ve ekonomik emperyalizmin küresel meşruiyetinin değirmenine su taşıma gayreti içerisinde olması da bu noktaya işaret etmektedir. Dolayısıyla, kendilerini toplumsal anlamda yansız, nesnel ve objektif çözümlenme araçları olarak sunan uluslararası ilişkiler teorilerinin değişmez vasfının, esasında "bilimsel objektiflik" gibi üst perdeden konuşan kibirli bir pozitivist metodolojiye sahip bulunma değil, her ne kadar zaman zaman örtük bir şekilde görünür/görünmez olsa da varlığını kalıcı bir hat üzerinde devam ettirerek belirleyici etkileri ile kuşatıcı sonuçlar üreten bir Avrupamerkezcilik olduğunu teslim etmek gerekir. Nitekim Hobson'un, eserinin son cümlesinde de dediği gibi: "*Anahtar soru, artık pozitivist olup olmamak ile değil, Avrupamerkezci olup olmamakla ilgilidir. İşte bütün mesele budur.*"

Batılı siyasal teorinin dünya politikası üzerindeki belirleyiciliğine karşı güçlü bir itiraz olan *The Eurocentric Conception of World Politics*, özellikle Türkiye gibi ülkelerde geniş yankılar uyandırdığını bildiğimiz Saidci oryantalizmin hitap ettiği eksikliği daha geniş bir ilmi bir zemin üzerinden karşılayabilecek bir kitaptır. Bu özelliği ile okurlarını Saidci söylemin belirli ölçüde neden olabileceğini/olduğunu bildiğimiz *garbiyatçı* ötekileştirmenin tuzaklarına düşmekten de koruyabilecektir. Umalım ki en kısa zamanda dilimize çevrilsin!